

РЕЛІГІЙНИЙ ЧИННИК В УКРАЇНСЬКОМУ ЕТНОДЕРЖАВОТВОРЕННІ (НА ПРИКЛАДІ УГКЦ)

© Волинець О., 2006

На основі аналізу діяльності Української Греко-Католицької Церкви досліджено вплив релігійного чинника на українське державотворення та національну самоідентифікацію українців. Враховуючи загальний історичний та культурний контекст, з'ясовується генеза, стан та перспективи ролі релігії і Церкви в сучасній Україні.

In this essay on the base of activity analysis of Ukrainian Greek Catholic church, the influence of religious factor on the process of Ukrainian state creation and national self-identification, is being researched. The development, the future and the reality of roles of religion and church in the contemporary Ukraine is being worked out of general historical and cultural traditions.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасне відродження України, що характеризується інтенсивністю етнонаціональних та релігійних процесів, значно посилює взаємозв'язок нації та релігії. Активізація етнонаціонального та релігійно-духовного розвитку закономірно ставить проблему про з'ясування їхньої суті та взаємовпливу.

Хвиля національно-державного і релігійного відродження, що піднялась в Україні наприкінці 80-х – на початку 90-х років ХХ століття, спершу являла собою своєрідну форму компенсації за тривалу русифікацію, денационалізацію, національну уніфікацію та примусову атеїзацію. Однак вона спричинила значне зростання інтересу до української історії, культури, традицій, звичаїв, а, відтак, до релігії і Церкви загалом. Ідеї національного і релігійного відродження генерували представники національної еліти, значну частину якої становило духовенство, зокрема ієрархи та священники Української Греко-Католицької Церкви.

На думку автора статті, запропонований матеріал можна використовувати у курсах релігієзнавства, культурології, історії та політології, зокрема, під час висвітлення проблем українського етнодержавотворення та впливу релігії на націотворення в сучасній Україні.

Дослідження і публікації, в яких започатковано розв'язання проблеми. Теоретичні розробки проблем національно-культурно-релігійної самоідентифікації українців, взаємозв'язку етносу і релігії були започатковані у працях корифеїв української історичної науки М. Грушевського та К. Левицького. Згадана проблематика відображена у творах діячів Церкви Д. Блажейовського, А. Великого, В. Мокрого, І. Огієнка, А. Шептицького, І. Шевціва. Праці згаданих авторів мали важливе значення для автора статті у дослідженні проблеми значення релігії та Церкви (УГКЦ) в етнодержавотворчому процесі в Україні.

Формування цілей статті. Запропонована стаття є спробою наукового обґрунтування діяльності УГКЦ, яка набула характеру сутнісного національного завдання, сповнення якого тотожно самому збереженню українців як нації і потенційно самодостатньої у політичному аспекті культурно-етнічно-релігійної спільноти.

Основний виклад матеріалу. У житті українців релігійний чинник протягом історії був домінуючим, визначав специфіку національної своєрідності українського народу. Ще до запровадження християнства корінне населення України утворило цілісну систему релігійних уявлень про світ, природу, людину. Дохристиянське світобачення визначало ставлення українців до довкілля, його поетичне сприйняття.

Впровадження християнства в Україні якісно трансформувало релігійну ідеологію та систему світосприйняття українців. Церква, що стала духовною віссю життя українського народу, мала в Україні специфічні риси, які зумовлювалися своєрідністю світогляду. Цю своєрідність М. Грушевський та К. Левицький визначали так: "основними прикметами внутрішнього ладу західно-руської православної церкви в періоді менше-більше до половини ХVІ ст. треба вважати: а) виборний принцип в обсягуванні церковно-ієрархічних урядів і б) широка участь світських людей в справах церкви. Прикмети ці однаково були

згідні і з духом давніх соборних переказів православної церкви, і з характером понять і суспільних поглядів українського народу" [3, с. 18]. Варто зауважити, що така норма церковного життя, при значній вагомості та поширеності релігійних стосунків, укріпляла в національній свідомості українців рису демократизму, яка поступово перетворилась на найвагомішу місцеву традицію.

Взаємозв'язок релігійного та національного рухів – це швидше загальнолюдська тенденція, а не суто українська риса. Цю думку пропагували дослідники історії Церкви: "Релігія відіграла важливу роль в житті кожного народу, в'язала його в одну цілість і творила моральну базу для розвитку держави та формування народної ідентичності" [1, с. 1].

Ця загальна риса набула більшої виразності власне в Україні, оскільки у народу, який не мав національної держави, Церква з деяких обставин була не лише релігійною інституцією, а виступала репрезентатором нації, його "речником", опікуном, оборонцем.

Принаймні чотири рази релігія і Церква виразно розмежовували добро і зло у справі української політичної самостійності. У княжий період: з мотивів релігійного протиставлення християнства поганству Церква проповідувала оборону перед східними кочовими племенами, що загрожували українській державності, як обов'язок совісті та найвищу цінність. У період польсько-литовської окупації: політично-соціальна оборона ототожнюється з обороною віри батьків. У період входження України до складу Російської та Австрійської імперій оборона Церквою добра здійснювалась у руслі захисту східного обряду від латинського та в розмежуванні, відокремленні київського православ'я від Московського Патріархату. І останній період радянської окупації: політична самобутність пов'язується з існуванням релігійності взагалі, та спільно протиставляється атеїстичній радянській. У ці переломні часи релігія і Церква стають домінуючими елементами оборонного і визвольного процесу, його рушійною силою [2, с. 31]. У такі моменти доволі часто функції політичної еліти брала на себе ієрархія української Церкви. Через історичні обставини, використовуючи власну харизму, духівнича еліта неодноразово виступала духовним проповідником нації. Значною мірою саме їй українська нація завдячує своїм збереженням та існуванням усупереч дії багатьох несприятливих чинників. Порівнюючи ці обставини з реаліями сучасного відродження, можемо констатувати особливе і навіть підвищене значення релігійного чинника для України. Саме на основі глибокої вкоріненості християнських норм у національне життя в Україні утворився феномен "народної релігійності", який Іван – Павло II визначив як "автентичну цінність" [6, 98].

Період формування української нації часово збігся з добою значних релігійних рухів, що охопили всю Європу. У більшості країн ці рухи узгоджувалися з національними прагненнями, виступаючи ідеологічним підґрунтям. В Україні релігійні та національні пошуки являли собою єдиний процес, в якому в органічному зв'язку поєдналися "національне" і "релігійне".

Інтенсивність церковно-релігійного життя в Україні значною мірою посилювались геополітичною ситуацією. Українські землі стали теренами діалогу й конкуренції різних віровизнань та духовних течій, що, своєю чергою, зумовлювало необхідність вибору поміж різними релігійними системами.

Українська культура неминуче зазнавала сторонніх впливів, що спонукало українців до оборони традиційного, національно вартісного від інфільтрації "чужого", яке часто було руйнівним. Варто зазначити, що дилема "Схід-Захід" має принципове значення і відповідає об'єктивним реаліям. Вона враховує те, що між різними соціокультурними регіонами існують істотні світоглядні відмінності у системі прийнятих цінностей, способі життя, особистих орієнтацій.

Безумовно, українська культура належить до сфери західної, європейської окцидентальної культури, являючи собою її органічну частину.

Передусім належність до західної культури закріпила у свідомості українців прагнення до індивідуалізму. Внутрішньо багата, самодостатня людська особистість становить структурну одиницю суспільства і співіснує з іншими особистостями, визнаючи їхню суверенність. Власне індивідуалізм відіграв позитивну роль у обороні національної ідентичності. "Відсутність в українців інстинкту колективної свідомості сприяла збереженню національних духовних вартостей, вірувань, звичаїв, традицій, своєї національної ідентичності в умовах будь-якого іноземного панування"[4, с. 161].

На теренах України, у межах загалом західної європейської культури відбувався діалог двох її відгалужень: східно-візантійського та західно-римського, який іноді набирав форми запеклої боротьби. Отже,

виникла потреба порозуміння у межах загальноєвропейського контексту, яка знайшла своє вираження в ідеї злагоди, співпраці обох частин загальноєвропейського організму. Будучи проміжною ланкою між Заходом і Сходом, Україна засвоїла з обсягу двох відгалужень європейської цивілізації ті цінності, які адаптувалися на вітчизняному ґрунті. Яскравим свідченням практичної реалізації дилеми "Схід-Захід" стала укладена у 1596 р. Берестейська унія, внаслідок якої утворилася Українська Греко-Католицька Церква. УГКЦ синтезувала в органічну цілісність західний та східний первні, поєднавши східну, візантійську релігійну і культурну традицію з західною дисципліною та прагматизмом.

Необхідно зауважити, що поява в Україні Греко-Католицької Церкви мала глибинну мотивацію і була об'єктивним закономірним вирішенням суспільно-релігійних колізій в українському житті XVI ст. Важливість заснування УГКЦ саме в Україні підкреслює А. Фартушний: "Симптоматична та обставина, що хоча аналогічні греко-католицької церкви виникли і існують ще в багатьох країнах, проте в жодній з них вони не посіли такого важливого місця у суспільному й релігійному житті як в Україні і ні одна із тих церков не привернула до себе такої загостреної уваги зі сторони православного світу і рівною мірою і римокатолицького, як українська греко-католицька церква" [11, с. 155].

Від часів Київської Русі і донині чітко простежується тісний взаємозв'язок національного та релігійного аспектів у житті українського народу. Протягом тисячоліття Церква в Україні виступала не лише осередком духовного життя, не тільки релігійною інституцією, а насамперед інструментом збереження національного організму, репрезентантом нації, її духовною опорою, виразником національної сутності. Саме тому УГКЦ завжди була об'єктом переслідувань з боку денационалізаторських сил. Українська історія переконливо засвідчує, що Українська Греко-Католицька Церква визнавала пріоритет національних цінностей над конфесійними. Саме тому, коли наприкінці XVI ст. постало питання про збереження української нації, культури, мови у межах інонаціональної, іноконфесійної польської держави. Єдиним правильним вибором стала Берестейська унія. "...Рятувати конфесію, жертвуючи національною самобутністю народу, чи рятувати його самобутність, жертвуючи конфесією?... Ось у вигляді такої дилеми вперше постало національне питання перед діячами України. Було це в критичний момент її існування, і вирішувати випало духовенству – більше, фактично, було нікому" [5, с. 13].

Унія дала можливість зберегти в умовах латинізації та полонізації східний обряд; стала засобом захисту української мови як найважливішої національної ознаки; відкрила мережу уніатських шкіл, які стали осередком української духовності; створила умови для появи національної інтелігенції. Наслідком унії стала поява в Україні національної Церкви, яка завжди залишалась виразником національних устремлінь народу. Переслідування греко-католиків увиразнювало це якнайкраще. "Виникав внутрішній опір, приходило усвідомлення себе носієм ознак, що в сумі складають народ, націю, виникла потреба її захисту. Бо ж гнобили не за віру, а за національну приналежність"[5, с. 17]. Виникнувши як безальтернативний засіб порятунку нації, унія витворила національну Церкву, бо власне національна специфіка надає УГКЦ самобутності і в католицькому, і в православному світі.

Взаємовплив "національного" та "релігійного" в історії України мав характер безперервного зв'язку. Саме духовна еліта УГКЦ стала носієм ідей хвилі національного відродження, що охопила Галичину в першій половині XIX століття. " Не греко-католицьке духовенство викликало цей рух народу, — зазначає В. Іванишин, — але воно знайшло в собі мудрість і мужність очолити його" [5, с. 22]. Контратака польського шовінізму після 1848р. була доволі рішучою і ефективною. До певної міри вона зумовила занепад здобутків українського національного відродження та спричинила кризу у Греко-Католицькій Церкві. "Здолати цю кризу, вивести церкву на рівень нових завдань, зробити її фактором уже не тільки національного відродження, а національного державотворення, витворити з неї цілком національне, українське релігійне об'єднання — усе це судилося виконати митрополитові Андрею Шептицькому" [5, с. 25].

Смілива реформаторська діяльність А. Шептицького у релігійно-церковній, соціально-економічній та культурно-просвітницькій ділянках сприяли зміцненню Греко-Католицької Церкви, створили матеріальну базу під ідеологію національної консолідації та державотворення, піднесли духовність українців до рівня свідомої готовності до практичної роботи у ділянці національно-державного будівництва.

Духовний клімат у суспільстві значною мірою залежить від позиції Церкви та релігійних організацій. Безумовно, принцип відокремлення Церкви від держави у його демократичному звучанні передбачає

вилучення Церкви зі сфери політики. Порушення рівноваги між світською та духовною владою призводить до відхилення встановлених меж компетенції Церкви та держави. Особливо відчутним цей дисбаланс стає у тоталітарному суспільстві, яке, здійснюючи тиск на Церкву, прагне витіснити останню зі сфери суспільного життя. Яскравим прикладом цієї тези була політика радянської влади щодо української Греко-Католицької Церкви. Через неможливість зменшити вплив УГКЦ на суспільство влада вдалась до рішучих заходів, метою яких було повне і остаточне знищення української Церкви.

Безумовно, вимога відмежувати релігійно-церковне життя від політичного досить вмотивована як з огляду на релігійні норми, так і з погляду секуляризації суспільного життя. Така позиція передбачає заборону втручання зовнішніх (політичних) сил у іманентну діяльність Церкви. Цю думку обстоюють дослідники державно-церковних стосунків: "Церква – це Божья установа, яка має владу й закони Христом Богом дані, тому в справі спасіння душі вона є цілком незалежна від усякої влади" [7, 3].

Однак Церква не може залишатися нейтральною, а тим більше байдужою до соціальних проблем. Місійна діяльність Церкви у суспільстві передбачає виявлення та оцінювання соціальних проблем, пошук та рекомендації щодо їх вирішення. Авторитетною щодо оцінювання взаємозв'язку "релігія-церква-суспільство" нам видається думка А. Шептицького, котрий вказував: " У всіх часах кожна релігія була завжди етичною доктриною, а тому суспільною, і не було ще релігії, що відносячись лише до приватного життя чоловіка, не мала б з конечности і суспільного значення" [10, с. 208]. І далі продовжує: "релігії завжди є суспільними доктринами"[10, с. 208].

Реалії сьогоденного суспільного поступу України вимагають максимально можливою мірою використати конструктивний потенціал впливу релігії на соціальні процеси, їхню гуманізацію відповідно до християнських норм суспільного співжиття.

Церква як соціальна інституція репрезентує релігійно-духовну сферу життя суспільства. Попри це, з об'єктивних обставин, УГКЦ в Україні виходила за межі суто релігійних стосунків, завжди залишаючись виразником національних інтересів, устремлінь та прагнень, що проявлялось в ініціюванні та створенні суспільно-громадських рухів, утворенні низки освітніх, культурних, виховних, наукових та підприємницьких закладів та установ. Саме ця обставина дає змогу визначити УГКЦ як національно-релігійну інституцію.

На думку І. Огієнка, є декілька особливостей, які визначають національний характер Церкви:

1. Святе Письмо від початку існування Церкви викладалось добре зрозумілою народною мовою. Постійно робили і друкували уточнені переклади священних книг, узгоджені з живою народною (а пізніше – літературною) мовою.

2. Усі богослужби велися згідно із місцевим звичаєм.

3. Певна своєрідність у виконанні церковних обрядів.

4. Високе поцінування церковної проповіді, особлива увага до неї, постійне пошанування її.

5. Витончена традиція церковного співу.

6. Особливості богослужбової мови і (навіть) вимови.

7. Опрацювання власної термінології.

8. Своєрідність форми храмів і специфіка художньої системи образів, що вміщені в інтер'єрі культових споруд [9, 76].

Питання про історичну місію Української Греко-Католицької Церкви протягом тривалого часу залишалось предметом запеклої дискусії для різних соціальних сил та вчених-аналітиків. Слушною з цього приводу нам видається думка В. Мокрого: "Для кращого розуміння ролі церкви у тисячолітньому процесі духовного розвитку українського народу треба було б усвідомити собі, у яких ділянках життя брала церква участь, які ідеї плекала, проповідувала та обороняла та що забороняла і з чим боролася" [8, с. 75]. Необхідно визнати, що УГКЦ "ніколи не була засобом денационалізації українців. Якраз навпаки – на західних землях України вона упродовж усього часу свого існування (якщо ситуацію оцінювати об'єктивно) служила справі українського етносу"[11, с. 175–176].

Подібну думку пропагував В. Іванишин: „Національний характер греко-католицької церкви остаточно викристалізувався у викінченій формі. . . у міжвоєнне двадцятиліття.

Те, що так наполегливо скривалося і фальсифікувалося радянською історіографією і чого й досі не усвідомлює значна частина позбавленого історичної пам'яті населення, а саме національний характер греко-

католицької церкви на чолі з митрополитом А. Шептицьким, — те було безсумнівним для політичних і релігійних діячів нової Польщі, пройнятих маніакальними ідеями перетворення Галичини в Малопольщу і повної колонізації українців” [5, с. 27].

Громадянську позицію УГКЦ у періоди бездержавності українського народу підкреслив І. Шевців: “В часи різних окупацій українських земель Українська Церква зі своїм духовенством та обрядом була самотнім політичним речником і репрезентатором українства перед окупантом, оборонцем населення чи носієм його національних ідей” [12, с. 24].

Сучасна якість і характер національного буття та світогляду, принципи влаштування суспільних та політичних справ, сума певних рис, які визначають українську національно-культурну своєрідність, беруть свій початок та черпають свій розвиток в українському християнстві. Воно вдихнуло новий зміст і окреслило нове призначення для тих суспільно-політичних інституцій, які існували в Україні у часи прийняття християнства, та дало безпосередній поштовх і ідеологічно обґрунтувало необхідність створення нових форм суспільно-політичної організації та громадянської самоорганізації сучасного українського суспільства.

Висновки. Обставини нинішнього національно-духовного відродження свідчать про важливість і незамінність традиційних форм релігійності не лише як особистісного чинника, але і як істотного чинника суспільного життя, який у минулому відіграв першорядну роль у становленні та вдосконаленні політичної системи, морально-правових загальносуспільних цінностей. Сучасне українське суспільство потребує перманентного живлення з основоположних християнських джерел, які були визначальними для українського народу впродовж усієї його попередньої історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Блажейовський Д. Українські Церковні унії Константинопольська, Римська і Московська. Відбитка із: *Записки Наукового Товариства ім. Шевченка Т. 205. У пошуках істинної правди.* – Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1987.
2. Великий А. Релігія і церква – основні рушії української історії / *Релігія в житті українського народу.* – Мюнхен–Рим–Париж, 1966. – С. 3–38.
3. Грушевський М., Левицький К. *Розвідки про церковні відносини на Україні – Руси.* – Львів, 1991.
4. *Гуманітарна освіта і проблеми духовного відродження України.* – Львів, 1994.
5. Іванишин В. *Українська церква і процес національного відродження.* – Дрогобич, 1990.
6. Іван Павло II. *Переступити поріг надії.* – К., 1995.
7. Катрій Ю. *Заснування і призначення Церкви //Світло.* – *Вестон*, 1995. – №6.
8. Мокрий В. *Церква в житті українців.* – Львів – Краків – Париж, 1993.
9. Огієнко І. *Українська Церква.* – К., 1993.
10. *Твори слуги Божого митрополита Андрея Шептицького.* – Т. 1. – Львів, 1994.
11. Фартушний А. *Українська національна ідея як підстава державотворення.* – Львів, 2000.
12. Шевців І. *За єдність Церкви і народу.* – Мельбурн, 1973.